

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD June 2022, 3 (1): 131-154

Modern Dönemde Müslüman Ebeveyn Olmak

Being Muslim Parents in the Modern Era

Hatice ŞAHİN AYNUR¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
• haticesaahin@gmail.com • ORCID > 0000-0001-5214-7547

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Mart / March 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 1 | **Sayfa / Pages:** 131-154

Atıf/Cite as: ŞAHİN AYNUR H. "Modern Dönemde Müslüman Ebeveyn Olmak"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(1), Haziran 2022: 131-154.

MODERN DÖNEMDE MÜSLÜMAN EBEVEYN OLMAK

ÖZ:

İslâm'da çocuk eğitimi doğumla, hatta evlilik öncesi dönemde başlamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in de dikkat çektiği gibi çocuğun inancı ebeveyninin itikâdına göre şekil almaktadır. Bu tespit aslında çocukluk döneminde eğitimin ne kadar önemli olduğunu da ortaya koymaktadır. Şayet çocukluk yaşında bireye gerekli itikâdî ve amelî alt yapı verilmez ve gereken önlemler alınmazsa ileri yaşlarda telafisi imkânsız durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu makalede ailenin önemine, ebeveyn olmaya ve çocuğun İslâmî değerler skalasında nerede durduğuna kısaca değinilmektedir. Fakat çalışmamızın asıl amacı itikâdî, amelî açıdan tufüliyet çağının ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektir. İnanç alanında titiz olduğu kadar ayrıca muamelatta ve günlük yaşama dair meselelerde de özenli olunması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Zira modern dönemde yaşayan Müslüman ebeveynler, hem iyi bir Müslüman yetiştirmek istemekte hem de günümüz modernite algısından geri kalmamaya çalışmaktadır. Bu ise çocuk eğitimini İslâm ve modernizm arasında sıkıştırmakta, inançta Müslüman olan ebeveyni günlük hayatta modern olmaya itmekte ve ebeveyn bu ikilemde ciddi bir düalizm yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Ebeveyn, Çocuk, Eğitim, Modern.

BEING MUSLIM PARENTS IN THE MODERN ERA

ABSTRACT

Child education in Islam begins with birth, in fact, it starts even before marriage. This is because, as the Prophet (pbuh) points out, the faith of the child is shaped according to the belief of his/her parents. This establishment actually exhibits the degree of importance of education in childhood. If the necessary background of faith and practice is not developed and precautions are not taken at childhood, there can be irreparable consequences in the years ahead. In this paper, the importance of family, parenting and where the child stands in the scale of Islamic values will be addressed briefly. However, the main aim of our study is to point out the importance of the childhood era in terms of faith and practice of faith. It is emphasized that being meticulous in faith issues is as important as being attentive in daily issues and transactions, because Muslim parents living in modern era want to raise good Muslims as well as keep in pace with the today's sense of modernity. This squeezes the childhood education between Islam and modernity, forces the parents who

are Muslim in faith to be modern in daily life and the parent experiences a serious dualism in this dilemma.

Keywords: *Tafseer (exegesis), Parent, Child, Education, Modern.*

GİRİŞ

İslâm insanın var oluş gayesini Allah'a kulluk olarak tanımlamaktadır.^[1] Dünyadaki tüm nimetler bu kulluk vazifesini desteklemek üzere yaratılmışken aynı nimetler değerlendirme şekline göre kişi için imtihan da olabilmektedir. Ebeveyn olmak da başlangıçta büyük bir nimete sahip olmak iken insanın kendi yaratılış gayesine hizmet etmediğinde yahut onu amacından uzaklaştırdığında mihnete ve fitneye dönüşebilmektedir. Bu meyanda evlat, Kur'an-ı Kerim'de hem nimet hem de fitne olarak tanımlanmaktadır. Bu itibarla fazla mal ve evlat sahibi olmayı hayatın yegâne gayesi saymak, Allah'la münasebetleri sekteye uğrattığından İslâm'da çocuk sahibi olmak büyük sorumluluk gerektiren bir durum kabul edilmektedir.

Tarihin her döneminde sorumluluk gerektiren ebeveyn olma durumu, günümüz İslâm toplumunda çok daha zor bir hal almıştır. Çünkü çocuğunun iyi bir Müslüman olması için fedakârlık gösteren ebeveyn, onun hem dünya hem de âhiret mutluluğunu gözetmek zorundadır. İslâm'da çocuğun ebeveyn üzerindeki hakları güzel bir isim koyma,^[2] güzel bir terbiye,^[3] eşit muamelede bulunma^[4] gibi birçok hususu içine almaktadır. Ancak bu çalışmada mevzuu itibariyle çocuğun iyi bir Müslüman ve salih bir kul olabilmesi için bebeklikten itibaren atılabilecek adımlara değinilecektir.

Makale üç ana başlık ve bağlı alt başlıklar halinde işlenecektir. Çalışmada öncelikle aile kavramına değinilecek ve çocuk eğitimini anlamlı kılan ilk madde olduğundan ailenin önemine özellikle vurgu yapılacaktır. Ailenin oluşumundaki en önemli bireyler olan ebeveyn, isminden hareketle çocuğun varlığıyla tanımlanacak ve sağlıklı ebeveynlerin çocuk ve gelecek nesiller için değeri işlenecektir. İkinci başlıkta İslâm'da çocuk eğitimi ele alınacak ve ebeveynin çocuk eğitiminin esasen evlilik öncesine dayandığına ve evlilik öncesinde eş adaylarının İslâm'a uygun bir yuva kurmaları gerektiğine dikkat çekilecektir. Zira fitraten temiz ve İslâm'a meyyal yaratılan çocuğun bu meylinin korunması ebeveynin sorumluluğundadır ve İslâmî duyarlılığı yeterince olmayan ebeveynlerin iyi bir Müslüman yetiştirebilmesi olası değildir.

[1] ez-Zâriyât, 51/56.

[2] Ebû Dâvûd, "Edeb", 70.

[3] İbn Mâce, "Edeb", 3; Tirmizî, "Birr", 33.

[4] Ahmed b. Hanbel, IV, 269.

Makalenin son ana başlığının altında ise bu makalenin asıl hedefi dile getirilecek ve Batıdaki Aydınlanma dönemi ile başlayan modern akımların Müslüman aileleri etkisi altına almasının ardından Müslüman ebeveynin hem iyi bir Müslüman olmak ve hem de modernizmin sunduğu imkânlardan geri kalmamak adına yaşadığı düalizme değinilecektir. Bu meyanda Müslüman ebeveynlerin hem dünya ve âhîret dengesini korumada yaşadığı zorluklara, hem inanç ve ibadet alanında yaşadıkları problemlere hem de günlük hayatta içine düştükleri ikilemlere dikkat çekilecektir. Son olarak da ebeveynin çoğu zaman sorun olduğunu bile fark etmediği bazı meselelere değinilecektir.

1. İSLÂM'DA AİLE, EBEVEYN VE ÇOCUK

Aile kelimesi, a.v.l. kökünden türemiştir ve haktan ayrılmak, haksızlık etmek, bir şeyin birine ağır gelmesi ve bir kimsenin bakımından sorumlu olduğu kimselerin (ıyâl) sayıca fazla olması^[5] gibi manaları barındırmaktadır. Aile kelimesi köken olarak Arapça olmakla birlikte Türkçeleşmiş haliyle ayrıca kavramlaşmıştır ve Türkçede farklı anlamlara muhtevîdir. Bu farklı anlamlar zaviyesinde aile, her disiplin tarafından farklı tanımlanmakta ve her disiplin onu kendi çerçevesinden ele almaktadır. Bununla birlikte genel olarak aile, ünsiyet, kan bağı veya daha genel ifadeyle akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlı olan, aralarında toplumca ve hukukî olarak belirlenmiş değişik hak ve sorumlulukların bulunduğu bireylerin bir araya gelmesinden oluşan bir yapılanmayı karşılamaktadır.^[6] Aile, toplumun en küçük birimidir ve ailesiz toplumlara rastlanılmadığı için o, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana varlığını korumaktadır.^[7] Bu özelliğiyle aile, toplumun en önemli kurumu, yapıtaşı ve çekirdeğidir^[8] ve içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini, beğeni, inanç ve kültürünü yansıtmaktadır.^[9] Sosyal olarak toplumun bir parçası olan aile, İslâm'da da hem toplumsal hem de bireysel manada ele alınmaktadır.^[10]

Aile kavramı genel manada çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Fakat geniş aile ve çekirdek aile gibi çeşitlerine girmeden ailenin en önemli bireylerinden ikisinin ebeveyn olduğu söylenebilir. Esasen geçmişte geniş manada dede ile baba veya

[5] Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, C. I, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût t.y., s. 266-268.

[6] Ümran Demir-Gül Karacan Ertem, "Aile ve Çocuk Etkileşimi", I. Uluslararası Aile Hizmetleri Sempozyumu, Ankara: 09-11 Mayıs, 2001, s. 465.

[7] Hüseyin Ağca, Ailede Eğitim, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 3.

[8] Hüseyin Doğan, "Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlâkî İlkeler", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/14 2020, s. 298.

[9] Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayınları, İstanbul 1994, s. 12

[10] İslâm'da ailenin önemine dikkat çeken âyet ve hadislerin bir kısmı için bk. el-Bakara, 2/187; en-Nisâ, 4/1; el-A'râf, 7/189; en-Nûr, 24/ 32; er-Rûm, 30/ 21; el-Hucurât, 49/13; ez-Zümer, 39/6; Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5, "Hacc", 147; Tirmizî, "Salât", 13; "Nikâh", 1, "Rada", 11; Ebû Dâvûd, "Menasik", 56; Nesâî, "Nikâh", 4; İbn Mâce, "Nikâh", 3; Dârimi, "Nikâh", 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 47.

amca ile babayı birlikte ifade için kullanılan ebeveyn^[11] kelimesi, günümüzde daha ziyade anne-babayı kapsamaktadır. Ebeveyn çocuğun biyolojik varlığının kökenidir ve ebeveynin müştereken kurdukları ailenin en önemli meyvesi şüphesiz çocuklardır.^[12] Onlar hem neslin devamını sağlayan, hem ebeveyni birbirine bağlayan hem de hayata kenetleyen varlıklardır.^[13]

Ailenin en güzel meyvesi olan çocuklar, Kur'an-ı Kerim'de birkaç açıdan ele alınmaktadır. Bazı âyetlerde çocukların göz aydınlığı, neşe kaynağı ve dünya hayatının süsü olduğu vurgulanmaktadır.

“Onlar, Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bizim için göz aydınlığı kıl... diyenlerdir.”^[14] Âyette yer alan “kurratu ‘ayn” ifadesi “kurra” ve “ayn” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. “Ayn” kelimesi, Arapça’da göz, pınar, dinar ve bir şeyin bizzat kendisi gibi anlamlara gelmektedir.^[15] “Kurra” ise iki farklı anlamda yorumlanmaktadır. Birlikte buradaki “kurratu ayn” ibaresiyle “göz aydınlığı” manası kastedilmektedir. Âyetteki göz aydınlığından kasıt, eşler ve çocukların mal, güzellik gibi dünyevî şeyler açısından değil dinî açıdan göz aydınlığı olabilmeleridir. Zaten âyet siyak ve sibakiyla değerlendirildiğinde duayı, ilahi övgüye mazhar olan “Rahmân’ın kulları”nın yaptığı görülmektedir. Böylece eş ve çocukların, dert ve ıstırap kaynağı değil bilakis mutluluk, huzur ve esenlik kaynağı olmaları talep edilmektedir. Fitraten çocuk sahibi olmaya meyilli yaratılan insan, bu talebiyle hem kendi dindarlık düzeyini artırmayı hem de gelecek nesillerin Allah’ın salih kulları olmalarını arzulamaktadır.^[17] Böylece Allah’a itaât şevki artmakta ve taat sonucunda da dünyada sevinçler, âhirette ise mükâfatlar elde edilmektedir.^[18] Özetle eş ve çocuklar Allah’ın rızasına ulaşmada bir yardımcı vesile olabildiği için göz aydınlığı diye ifade edilmektedir. Ayrıca Allah’a itaât eden bir kul için eş ve çocuklarının da Allah’a itaât etmesini görmekten daha göz aydınlığı ve mutluluk veren bir şey bulunmamaktadır.^[19]

[11] Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, Müfredâtü el-fâzîl- Kur’an, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 2011, s. 57.

[12] Bk. Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, İhyâu Ulûmi’-d-Dîn, C. II, Dâru’l-Ma’rîfe, Beyrût 1983, s. 20.

[13] Hasan Keskin, “Çocuklarla İlgili Anne-Babaya Yapılan Kur’ânî Uyarılar”, Kur’an’da Aile Sempozyumu, Soma: 10-11 Aralık, 2010, s. 188.

[14] el-Furkân, 25/74.

[15] Ebû Abdîrahmân Halil b. Ahmed, Kitabu’l-‘Ayn, C. III, Müessesü’l-Alemî li’l-Matbûat, Beyrût 1988, s. 263; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tehzîbul-Luga, C. III, Dâru’l-Mısıriyye, Mısır 1964, s. 207; İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, C. IX, s. 504.

[16] Bk. Ebu’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga, C. V, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el- Halebî, y.y. 1979, s. 7.

[17] Bk. Muhammed Tâhir İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, C. XIX, Mevsûatu’t-Târîh, Beyrût t.y., s. 81; Seyyid Kutub, fî Zilâli’l-Kur’an, C. VII, Dâru’ş-Şurûk, Kâhire 1985, s. 560.

[18] Ebû Abdillâh Fahrüddîn b. Huseyn er-Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, C. XXIV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 2013, s. 100.

[19] Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğivâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl, C. III, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 2003, s. 288.

“Kurratu ayn”, terkihi farklı âyetlerde de geçmektedir. Onlardan bir kısmında ise fiil cümlesi formunda ve yine çocuğun göz aydınlığı olması manasında kullanılmaktadır: “Böylece biz anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah’ın vadinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük...”^[20] Âyette yavrusuna kavuşan bir annenin sevinci ifade edilirken gözlerinin ıslık ıslık parlamasına aynı ifadeyle dikkat çekilmektedir.^[21] Yine aynı surede başka âyette Hz. Mûsâ göz aydınlığı sebebi olarak geçmektedir. Rivayetlere göre kendisi çocuk sahibi olamayan Firavun’un karısı da Hz. Mûsâ ile karşılaştığında onun bir göz aydınlığı, kendileri için neşe kaynağı olabileceğine değinmiş ve Firavundan onu öldürmemesini istemiştir.^[22] “Firavun’un karısı şöyle dedi: ‘(Bu çocuk) bana da sana da göz aydınlığı! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz.’”^[23]

Çocuk müjdesinin her ailenin yanında peygamberlere dahi mutluluk verici olduğu âyetlerde aktarılmaktadır: “Hani misafirler İbrâhîm’in yanına girmiş ve “Selam” demişlerdi. O da, “Gerçekten biz sizden korkuyoruz” demişti. Onlar “Korkma biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz” dediler. İbrâhîm, “Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?” dedi.”^[24] Ayrıca farklı âyetlerde de evlatlar dünya hayatının süsü olarak da nitelendirilmektedir. “Mallar ve evlatlar dünya hayatının süsüdür...”^[25]

Zikredilen âyetlerde çocuğun varlığı aile için göz aydınlığı, dünya hayatının süsü olarak belirtilmekle birlikte bazı âyetlerde çocuk/çocuklar ebeveyn için fitne/ imtihan sebebi olarak zikredilmektedir.

“Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız (sizin için) birer imtihan/fitne aracıdır...”^[26] Âyette kişinin mal ve çocuklarıyla tabi tutulacağı sınav/imtihan, fitne kelimesiyle ifade edilmektedir. Müfessirler, bu kullanımı hem nimetin önemini göstermesine hem de sınavın zorluğuna ve büyüklüğüne hamletmektedirler. Âyet, verilen bu iki nimete karşı insanın ihtirasına, böylece kişinin onlara bağımlılığından ötürü sınavı kaybetme riskinin de yüksekliğine dikkat çekmektedirler.^[27] Ayrıca Zemahşerî (538/1143) fitnenin günah veya azaba uğramayı hak etme yahut Allah’ın emirlerini yerine getirme konusunda kulların nasıl davranacaklarını denemeye vesile olacağı-

[20] el-Kasas, 28/13; ayrıca bk. Tâhâ, 20/40.

[21] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, C. XI, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1999, s. 51.

[22] Bk. Zemahşerî, el-Keşşâf, C. III, s. 383; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Maverdî, en-Nükte-tu’l-Uyûn, C. IV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût t.y., s. 237; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu’l-Kadîr, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1983, s. 1093.

[23] el-Kasas, 28/9; ayrıca bk. el-Arâf, 7/189.

[24] el-Hicr, 15/52-54; ayrıca bk. İbrâhîm, 14/39; Merjem, 19/5-7; es-Sâffât, 37/100.

[25] el-Kehf, 18/46.

[26] el-Enfâl, 8/28; ayrıca bk. et-Teğabûn, 64/15.

[27] Bk. Râzî, Mefâtihi’l-Gayb, C. XV, s. 122; İbn Âşûr, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tehvîr, C: IX, s. 324.

nı vurgulamaktadır.^[28] Hz. Peygamber de “Eş, çocuk, mal ve komşu insan için birer imtihan sebebidir. Oruç, namaz, sadaka, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker günahları örter, (imtihan sahibinin) bağışlanmasına sebep olur.”^[29] buyurmakta ve çocuğun bir imtihan sebebi olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in diğer bir hadisinde ise çocuklar bu iki özelliğiyle (hem nimet hem mihnet) birlikte zikredilmektedir: “Siz (çocuklar) insanı (kendisine imtihan sebebi olarak) cimri, korkak, cahil (bırakacak kadar meşgul) edersiniz. Buna rağmen siz, Allah'ın en güzel kokulu nimetisiniz.”^[30] Bu hadis, esasen nimeti mihnete çevirmenin veya nimetin şükrünü eda etmenin kişinin elinde olduğunu da dikkatlere sunmaktadır.

2. İSLÂM'DA ÇOCUK EĞİTİMİ

Çocukların anne karnından itibaren gelişim ve değişim evreleri, hem tarihte hem de günümüzde önemli evrelere ayrılmıştır ve eğitim açısından her bir evrenin doğru adımlarla takip edilmesi bilim insanlarının konusu olmuştur. İslâm medeniyet tarihi de konuya gereken önemi vermiştir ve tarihte çocuk eğitimi, günümüzdeki gibi doğum sonrası değil evlilik öncesinden başlatılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, hadisinde bir kadının mal, güzellik, asalet ve dindarlık özellikleri için nikâhlanabileceğine fakat dindarlığın tercih sebebi olması gerektiğine dikkat çekmekte^[31] ve ebeveyn daha yuva kurmadan önlem almayı önermektedir. Zira çocuk ebeveyninden bağımsız bir inanç ve karakter geliştirmeyecektir.

Çocuk eğitimindeki diğer aşamalar ise esasen doğumla değil anne karnında başlamakta ve doğum sonrasında devam etmektedir. İslâm kültür tarihinde bazı kaynaklarda doğum sonrası eğitim, insanın tüm hayatını kapsayacak şekilde; tufüliyet/çocukluk, şebâbet/gençlik, kuhûlet/olgunluk, şeyhûhet/yaşlılık, herem/düşkünlük dönemleri olarak kategorize edilmekte ve bu evrelere tatbikî devre denilmektedir.^[32] Bahsi geçen tatbikî dönemin en önemli safhası şüphesiz ilk dönem olan tufüliyet dönemidir. Zira hadiste de dile getirildiği gibi çocuğun hangi dine mensup olacağına bile bu evrede ona eşlik eden ebeveyn karar vermektedir: “Her doğan çocuk mutlaka İslâm fitratı üzere doğar. Daha sonra ebeveyni onu Yahudî veya Nasranî veyahut Mecusî yapar.”^[33] Hadiste geçen “fitrat”ı İslâm'a meyil açısından bilkuvve potansiyel, çekirdek veya tohum gibi düşünmek mümkündür. Tohumu ekip yeşertecek ve meydana gelmesine imkân sağlayacak kişiler ebeveyn-

[28] Zemaşşerî, el-Keşşâf, C. II, s. 208; yakın yorumlar için bk. Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, C. IV, Şura Yayınları, İstanbul ts., s. 128; İbn Âşûr, Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tehvîr, C. IX, s. 325.

[29] Buhârî, “Mevâkîf”, 4; Müslim, “Fiten”, 9; Tirmizî, “Fiten”, 71.

[30] Tirmizî, “Birr”, 11.

[31] Bk. Müslim, “Nikâh”, 53.

[32] İbrahim Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, Milsan Basım, İstanbul 2000, 52-72; ayrıca bk. Abdulhalim Oflaz, “Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebevî Metod”, İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 2017, s. 292.

[33] Buhârî, “Cenâiz”, 79, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 17; Tirmizî, “Kader”, 5.

dir ve ebeveyn burada kilit görevi görmektedir. Fıtrat hadisini savunan Gazzâlî (ö. 505/1111) dünyaya geldiğinde çocuğun kalbinin boş, temiz ve saf olduğunu her şeyi almaya ve kendisinin yönlendirildiği her şeyi yapmaya meyilli olduğunu vurgulamaktadır.^[34] İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) çocuğun bu doğasının korunması gerektiğini ve bu safliktaki çocuğun tüm telkinlere açık olduğunu söylemektedir.^[35] Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) ise çocukluk evresini hakiki terbiye ve telkin dönemi olarak kabul etmektedir.^[36] Hadisin dikkat çektiği bu husus, günümüz alan araştırmalarına da sıkça konu olmaktadır. Bireyin, topluma sosyolojik ve psikolojik uyumu üzerine yapılan araştırmalar ebeveynin çocuk üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.^[37] Bazı araştırmalara göre kız çocukları %77 anneyi, erkek çocukları ise % 71 babayı rol model almaktadırlar.^[38] Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus, günümüzde, görsel yayınların etkisinde büyüyen çocukların en fazla çizgi film/film/dizi karakterlerini model aldıkları gerçeğidir. Çünkü küçük yaştaki çocukların zihinsel ve bilişsel gelişimi mekanik aygıtlara emanet edildiğinde çocuklar bu algı dünyasını kendi yaşamlarının merkezine oturtmaktadırlar.^[39] Mamafih çocuğun eğitiminde en önemli duruş ailenin rol model olabilmesidir. Ebeveyn, kendi inanç dünyası ve yaşam tarzına dikkat ettiğinde ve çocuğu başka algılara emanet etmediğinde çocuğun eğitimi doğal bir seyirle ve kendi halinde devam edebilmektedir.^[40] Bunun yanında çocuk eğitiminde rol model olarak eğitimin merkezine konulacak kişi şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber'in çocuk eğitimindeki yöntemini içeren hadisler ve bu konuyu araştıran incelemelerin verileri bağlamında O'nun eğitim usulünü değerlendirmek gerekirse şunlar sıralanabilir. Hz. Peygamber eğitimde sert bir mizaca sahip değildi.^[41] Adildi^[42]

[34] Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, C. III, s. 69.

[35] Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh, Tezhîbu'l-Ahlâk, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1985, s. 23.

[36] Kınalızâde Ali Efendi (Çelebi), Ahlâk-ı Alâî, C. II, Matbaatu Bulak, Mısır ty., s. 31.

[37] Kerim Yavuz, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, 59; Ali Baz Bilici, "Din Eğitiminin İlk Temelleri: Erken Çocuklukta Din", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42, 2015, ss. 68-75.

[38] Sylvia Rimm, Growing Up Too Fast: The Secret World of America's Middle Schoolers, U.S.A: Rodale 2005, s. 122-123 (Bozkurt Koç, "Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba", Dinî Araştırmalar, 11, 2008, s. 50-51'den naklen).

[39] Medya ve elektronik aygıtların çocuklar üzerindeki etkileri için bk. İsmail Doğan, "Çocuk Eğitimi ve Gelişimi Açısından Görsel Yayınlar", III. Dinî Yayınlar Kongresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 207-222.

[40] Bk. Bozkurt Koç, "Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba", ss. 49-60; Hüseyin Doğan, "Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Dinî ve Ahlâkî İlkeler", ss. 303-309; Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi" ed. Mustafa Köylü, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 33; M. Akif Kılavuz, "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2, 2005; Muhyettin Özen, "İlkokul Dönemi Çocuklarının İnanç Tutumlarının Oluşmasında Anne ve Babalarının Rolü", Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 3/5, 2018, s. 117.

[41] Bk. Ebû Dâvûd, "Cihâd", 85; Müslim, "Mesâcid", 33.

[42] Bk. Buhârî, "Edeb", 18; Ebû Dâvûd, "Büyü", 83; yakın rivayetler için bk. Buhârî, "Hibe", 13; Müslim, "Hibât", 3.

ve şefkat sahibiydi.^[43] Örnek bir kişiliğe sahip^[44] ve çoğu kez ceza yöntemini kullanmaz, kullanacaksa da cezalandırmada aşırıya kaçmazdı.^[45]

Hz. Peygamber'in çocukları eğitirken hangi nitelikleri taşıdığı kadar önemli diğer bir husus da bu eğitimde neleri öncelediğinin ve nasıl yaptığının bilinmesidir.^[46] İlgili hadislere ve bu konudaki araştırmalara bakıldığında ise Hz. Peygamber'in imân esaslarını önemseydiği ve birinci sıraya aldığı ve akabinde ibadet eğitimini verdiği görülmektedir. Bu da gelecek bölümde ayrıntılı aktarılacağı gibi Hz. Peygamber'in her şeyden önce çocuğun tevhîd inancı temeliyle yetişmesine verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Şüphesiz Müslüman ebeveynler de çocuk eğitimine tevhîd inancı ve kulluk bilinciyle başlamalıdır.^[47] Bu noktada bir konuya değinmeden geçemeyeceğiz: İyi bir insan olmanın iyi bir Müslüman olmadan önce geldiği iddiası, son dönemlerde çokça zikredilmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki bu anlayış, günümüz algısına ait modern bir sorundur. Zira iyi bir Müslüman olmak insanın yaratılış fitratıdır ve fitrat korunduğunda zaten öncelikle iyi bir Müslüman olunabilmektedir. Ayrıca iyi bir Müslüman'ın iyi bir insan olmaması imkânsızdır. Çünkü sağlam bir tevhîd inancı ve Allah'a kulluk edebilme bilinci Müslüman'ı, Allah'ın yarattığı her şeye karşı sorumlu kılmaktadır ve iyi bir insan olmasını zorunlu kılmaktadır. Modern döneme ait olan ve ibadet ettiği halde örneğin yalan söylemek gibi ahlâkî ilkeleri ihmal eden Müslüman profili, esasen modernitenin kendi ürettiği bir modeldir. Uzun yıllar boyunca ibadet, dinî hayat ve günlük hayatın birbirinden ayrıştırılmasını savunan modernite, şimdi, aslında kendi değerleriyle yetiştirdiği insanlardan şikâyet ederek tutarsızlık göstermektedir. Ve kendi duruşunu meşrulaştırmak için iyi bir insan olmanın Müslüman olmaktan daha önemli ve önce olduğunu savunmaktadır. Oysa örneğin namaz kıldığı halde ticaretle yalan söyleyenler, tam da istenildiği gibi davranmış ve inancındaki değerlerle günlük hayatı birbirinden ayırmış ve ticaretle inanç değerleriyle hareket etmeyerek yalan söylemiştir.

Günümüz eğitim yöntemlerinde ise ebeveynin eğitim tutumları farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu meyanda şu kategorilerden bahsedilebilir: Baskıcı ve

[43] Bk. Buhârî, "Vesâyâ", 25; Ebû Dâvûd, "Edeb", 1; Müslim, "Fedâil", 54; Tirmizî, "Birr", 69, "İlim", 16

[44] Bk. el-Ahzâb 33/21; Hz. Peygamber'in İslâm'ı uygulamadaki örnekliliği âyette belirtildiği gibi muhakkaktır ve bir konu dahi pek çok detaya sahiptir. Sadece yemek yeme üzerinden detayların sıralandığı örnek uygulamaların bir kısmı için bk. Buhârî, "Et'ime", 2; Müslim "Eşribe", 121, 187; Tirmizî, "Et'ime", 26, 29, 39, 43; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 12, 27, 39, 161; İbn Mâce, "Et'ime", 12, 50, "Eşribe", 18; Dârimî, "Et'ime", 17.

[45] Hz. Peygamber'in eğitim metotlarıyla ilgili geniş bilgi için bk. İsmail Sağlam, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/2, 2002, ss. 167-190; Abdulhalim Oflaz, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebvî Metod", ss. 295-303.

[46] Bu konuda çokça araştırma bulunmakla birlikte birkaç akademik çalışma için bk. İsmail Sağlam, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", ss. 167-190; Abdulhalim Oflaz, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebvî Metod", s. 295.

[47] Lokmân 31/12. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Kur'an'a göre Çocuk Eğitiminin Temelleri", Geçmişten Günümüze Çocuk ve Şehir II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, ss. 1333-1343.

otoriter ebeveyn tutumu; çocuklarını kendi istek ve beklentileri doğrultusunda bir kalıba yerleştirmeye çalışan ebeveynler. Koruyucu ebeveyn tutumu; çocuklarına karşı aşırı düşkünlük göstererek aşırı kollayıcı ve koruyucu ebeveynler. İlgisiz ve kayıtsız ebeveyn tutumu; çocukların varlığı ve beklenti, istek gibi durumlarına kayıtsız kalan ebeveynler. Dengesiz ve kararsız ebeveyn tutumu; sürekli tutarsızlık göstererek dengeyi koruyamayan ebeveynler. Gevşek ebeveyn tutumu; çocuk merkezli yaşayan ve onları fazlaca şımartan ebeveynler. Destekleyici ve demokratik ebeveyn tutumu; bu sayılanların hepsinde dengeyi sağlamaya çalışan, çocuklarını kendi ilgi ve yetenekleri çerçevesinde yönlendiren, sorumluluk bilinci veren, zorlama ve korkutmayla değil anlatarak ve benimseterek eğiten güven verici ebeveynler olarak tanımlanmaktadır.^[48]

Günümüzdeki eğitim tutumları ebeveynler için ışık tutacak niteliklere sahip olsa bile Müslüman ebeveynin hareket noktası şüphesiz naslar olmalıdır ve Hz. Peygamber'in bizzat kendi örneği davranış geliştirmede ana esas olmalıdır. Zira Hz. Peygamber, "Bir baba çocuğuna güzel ahlaktan daha üstün bir miras bırakamaz."^[49] "Çocuklarınıza hoş muamelede bulununuz ve onları güzelce terbiye ediniz."^[50] ve "Çocuğun güzelce terbiye edilmesi çocuğun anne babası üzerindeki haklarından birisidir."^[51] gibi bir çok hadisinde ebeveynin çocuğun eğitimindeki rolünü tekrar tekrar vurgulamaktadır ve şüphesiz ki Müslüman ebeveyn için de O en güzel örnektir.^[52]

Sonuç olarak birçok âyet ve hadisin verdiği bilgilerden çocukların gerçek sahibinin Allah olduğu ve ebeveyn sadece emanet edildiği anlaşılmaktadır. Yine âyet ve hadislerde bu emanetlere karşı sorumlukların yerine getirilmesinin dareyn saadetine vesile olacağına aksinin ise dareyn hüsrana sebebiyet verebileceğine dikkat çekilmektedir. Bu bölümde İslâm'da çocuk eğitimini genel olarak ele aldıktan sonra günümüzde, bu eğitim sürecinde Müslüman ebeveynin duruşuna ve kararsızlıklarına dikkat çekmek yerinde olacaktır.

[48] Ahmet Çın, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi", Batman Akademi Dergisi, 4/2 2020, 47-51; Fethiye Ceren Kara, 3-6 Yaş Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri İle Annelerinin Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 34 vd.

[49] Tirmizi, "Birr", 33; Ahmed b. Hanbel, IV, 77.

[50] İbn Mâce, "Edeb", 3

[51] İbn Mâce, "Edeb", 3.

[52] el-Ahzb 33/21.

3. MODERN DÖNEMDE MÜSLÜMAN EBEVEYN DÜALİZMİ

3.1. İtikât ve İbâdet Alanında Ebeveyn Düalizmi

İslâm'da aile toplumun en önemli kurumlarından birisidir. Çünkü aile, başta inanç olmak üzere gelenek, görenek ve kültürel mirasları gelecek nesillere aktarmaktadır ve bu yönüyle toplumlara hatta devletleri ayakta tutan kurumdur. Bu sebeple İslâm'da evlenme çeşitli vesilelerle teşvik edilmektedir ve evlenmenin en önemli sonucu elbette ebeveyn olabilmektir. Ebeveynin gerçekleştireceği çocuk eğitimi de toplumların geleceğini ihdas edebilmek ve sağlıklı ailelerin devamını sağlayabilmek adına oldukça mühimdir. Dolayısıyla çocuk eğitimi ve çocuğun karakter sahibi, topluma faydalı bir birey olması günümüzde en önemli konular arasında yer almaktadır ve bir milletin istikbali, o dönemin çocuklarının güzel yetiştirilmesiyle doğru orantılıdır.

Batıdaki Aydınlanma dönemiyle başlayan ve halen devam eden modernizm, beraberinde ekonomide kapitalizmi, sosyal alanda sekülerizmi, hukukî ve siyasi alanda laisizmi, bilimsel alanda pozitivizmi ve bireysel alanda da hedonizmi ortaya çıkarmıştır. Böylece kurumsal dindarlık, rasyonalist ve pozitivist bakış açılarıyla sorgulanmaya başlamış ve kurumsal dindarlık ivme kaybetmiş, dindarlık seviyesi bireyin zihniyeti ve ahlâkıyla sınırlandırılmıştır. Tüm hayatı etkileyen bu bakış açıları aileyi de bir taraftan şekil itibarıyla küçültürken diğer taraftan da fonksiyonel manada küçülterek eski işlevini kaybetmeye mahkûm kılmıştır. Köken itibarıyla Batıya ait bu değişimlerden İslâm dünyası da nasibini almış ve Müslüman aileler bu yeni durumda nasıl tavır geliştireceklerini net olarak belirleyememişlerdir. Ailedeki bu kararsızlık doğal olarak çocuk yetiştirme ve çocuk eğitimi de etkilemiş ve Müslüman aile bir taraftan çocuğunu tam bir Müslüman gibi yetiştirmek isterken diğer taraftan modern getirilerden kopamamıştır. Modernite-din geriliminin ortaya çıkardığı bu düalistlik tutum dinin aleyhine, modernitenin lehine işlemeye devam etmektedir.^[53] Aile için söz konusu olan bu etkileşimde çocuk eğitimi de din-gelenek ve modernite arasına sıkışmaktadır.

Bireyin en verimli eğitim çağının erken çocukluk dönemi denilen yedi yaş öncesi olduğu son çeyrek asırda netlik kazanmıştır.^[54] Yanlış isimlendirmeye okul öncesi diye adlandırılan bu dönem aslında okul öncesi değil okulun bizzat kendisidir. Öyle ki bu yaş aralığında hayatın temellerinin atıldığı ve bu eğitimin etki-

[53] Yasin Yılmaz, "İslâm'da Çocuk Eğitimi", II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile, Şanlıurfa: 18 Kasım, 2019, s. 351.

[54] Cemil Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi", Turkish Studie, 8/8, 2013, s. 971; ayrıca bk. Eyüp Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4/1, 2004, ss. 207-220.

sinin bir ömür devam ettiği bilinmektedir.^[55] Ayrıca küçükken öğretilen bilgiler, kalıcılık açısından da taş üzerine yazı yazmaya benzetilmektedir.^[56] İlâveten bu dönemin insan hayatının şekillenmesinde, çocuk psikolojisi ve eğitim öğretiminde en kritik dönem^[57] olduğu muhakkaktır. Çünkü çocuk bu dönemde çevresindeki davranışları hem gözlemlemekte hem de kendisi sosyalleşme sürecine etkin olarak katılmaya çalışmaktadır. İslâm kültür tarihinde ise bu dönem biraz daha geniş tutulmakta ve yukarıda zikredildiği gibi tufûliyet dönemi olarak adlandırılmakta ve doğumdan başlayarak buluşa kadar devam ettiği kabul edilmektedir.

Modern dönemde her ne kadar dinî eğitimin iki yaş civarında^[58] başlaması gerektiği savunulsa da hiç şüphesiz yukarıda dikkat çekildiği gibi çocuk eğitimi ebeveyn açısından evlilik öncesinde başlamaktadır. Çocuğun varlığının bilinmesinden itibaren ise birebir eğitime geçilmektedir. Çocuğun dinî eğitimi ise Allah'ın varlığı ve birliği başta olmak üzere iman esaslarının tanıtımı ve onlara imanını sağlamakla başlamalıdır. Zira tevhîd inancı Allah'ın hakkıdır ve aksi Allah'a şirk koşmak ve zulümdür.^[59] Bu çeşit bir zulüm ise affi mümkün olmayan,^[60] dünyayı ve âhireti tümüyle etkileyen bir husustur.^[61] Zaten fitraten buna meyilli olan çocuk taklit çağında bile gönülden imân edebilecektir.

Tufûliyet çağındaki eğitim, çocukların yaşantılarını, öğrenme kabiliyetlerini, dinî inançlarını ve bunları hayata geçirebilme kararlılıklarını, dil gelişimini ve daha birçok hususu uzun vadede etkilemektedir. Bu sebeple sayılan özelliklerden hangisinin önceleneceği ve bu eğitime nereden ve nasıl başlanacağı konusu eğitimin kendisi kadar önemlidir. Zira tevhîdî imânın hayata tatbiki bu aşamada belli olacaktır ve çocuk tüm hayatı boyunca bu bakış açısıyla hareket edecektir. Diğer bir ifadeyle ebeveyn, hukûkullah ve hukûk-i ibâd bağlamında bir tercih yapmalı ve eğitimi bu yönde geliştirmelidir. Şayet hukukullah ön palana alınıp tevhîd inancı temelinde sağlam bir itikada sahip, imân ve ameli birlikte götürebilen bireyler yetiştirilebilirse bunların beraberinde imânî duyarlılığı çerçevesinde ahlâklı bireyler

[55] Ali Baz Bilici, "Din Eğitiminin İlk Temelleri: Erken Çocuklukta Din", s. 66; erken çocukluk döneminin etkileri üzerine yapılmış çalışmaların bir kısmı için bk. Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, 2004, s. 137; Sibel Aşşen Arkonaç, Zihin Süreçleri Bilimi, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2003, s. 343; İbrahim Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi, Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri, Gül Yayınevi, Ankara 1995, s. 150; Esra Türk, "Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 14/3, 2014, ss. 143-147.

[56] Bk. Gazzâlî, Mizân, Dâru'l-Hikme, Dimeşk 1986, s. 49.

[57] Hasan Bacanlı, Gelişim ve Öğrenme, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 43.

[58] Bk. Kerim Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, s. 41; Halis Ayhan, Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, Damla Yayınları, İstanbul 1986, s. 293; Ahmet Acarlıoğlu, "İslâm Tarihi Perspektifinden Çocuk Terbiyesinin Esasları ve Modern Eğitim Metotlarıyla Mukayesesi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17/33, 2019, s. 212.

[59] Bk. Lokmân, 31/13.

[60] Bk. en-Nisâ, 4/48, 116.

[61] Bk. el-Mâide, 5/72.

de yetişebilecektir. Zaten İslâm dininin temel hedeflerinden birisi de bu niteliklere sahip bireyler yetiştirmek ve böylesi bireylerden müteşekkil bir toplum tesis etmektir.^[62]Bu nedenle Müslüman ebeveynler Allah'ın haklarını önceleyerek çocuk eğitimine tevhid inancı ve kulluk bilinciyle başlamalıdır.^[63]Unutulmamalıdır ki kişinin başta Allah'la sonra kendisiyle sonra da çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurabilmesi tevhidî imânı benimsemesi ve ona uygun yaşamasıyla mümkündür.

Modern çağın genel algı dünyasının İslâm dünyasını etkilediği alanlardan birisi zikri geçtiği üzere hukûkullah ve hukûk-i ibâd konusudur. Sanayi devrimiyle başlayan ve pozitivist bilim anlayışıyla ilerleyen Batı dünyası, kendi inanç dünyasında ilah anlayışının yerine bilimi, vahyin yerine de aklı oturtmuştur. Bu çerçevede insanın benliği, enaniyeti ve aklı her şeyin karar mercii olmuştur. Böylece her şeyde öncelik hakkı da ilahtan kula geçmiştir. Bu durumun İslâm dünyasına yansımalarından birisi ise kul hakkının ve kişinin kendi haklarının Allah haklarının önüne geçmesi olmuştur. Net bir örnek vermek gerekirse bir hadiste Hz. Peygamber Allah'ın huzurunda hesabı sorulacak olan günahları affedilebilecekler, affedilemeyecekler ve affedilmesi şarta bağlı olanlar şeklinde üçe ayırmıştır. Birincisi kulun Allah'a karşı işlemiş olduğu günahlar, ikincisi inkârcılık, üçüncüsü de kul haklarından doğan günahlar olarak bildirmiştir.^[64]Hadiste de açıkça görüldüğü gibi kul hakkı, hak sıralamasında üçüncü sırayı almaktadır ve asla Allah'ın haklarının önüne geçmemektedir. Oysa günümüzde gıybet namaz kılmamaktan daha büyük bir günah sayılmaktadır ve kul hakkı da neredeyse şirkin önüne geçmektedir. Aynı bakış açısıyla naslar da seküler dünya görüşüne sahip olan insanların dışındaki duyarlı Müslümanlar tarafından bile deforme edilmekte ve kul hakkından bahseden âyetler^[65] ve özellikle hadisler^[66] bu bağlamda kullanılmaktadır. Akademik yazınlar, kitaplar, hutbe ve benzeri vaazlarda kul hakkı başlı başına bir konu olarak işlenebilmektedir. Hâlbuki İslâm'da her konu ve husus, ancak ana başlığında Allah olduğunda bir anlam kazanabilir ve tek başına "kul hakkı", bir konu olma hüviyetine sahip değildir. En basit ifadesiyle bütün bu kul haklarının tedarik edilebileceği merci Allah olduğundan ilgili konu Allah'tan bağımsızlaştırılmaz.

Yukarıdaki ifadelerden "kul hakkına" riayette ihmalkârlık yapılabileceği sonucu çıkarılmamalıdır. Elbette İslâm'da "kul hakkı" helal değildir, geniş platformda hukukullahın çerçevesine dâhildir ve bu konudaki uyarılar naslarda yapılmaktadır. Fakat konu ile ilgili uyarı sıklığı, hangi hukuka taalluk ettiği ve en önemlisi onun İslâm'ın değerler parametresindeki yeri gözden kaçırılmayacak kadar

[62] Bk. eş-Şu'arâ, 26/160-175; el-Kasas, 28/3. Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, Kur'an ve Güzel Ahlâk Üniuersite Yayınları, Samsun 2016, ss. 7-13

[63] Lokmân, 31/12. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Kur'an'a göre Çocuk Eğitiminin Temelleri", s. 1333; İsmail Sağlam, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", s. 171.

[64] Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 240.

[65] Örnek olarak bk. el-Bakara, 2/188, 220; Âl-i İmrân, 3/161; en-Nisâ, 4/29, 30; et-Tevbe, 9/34.

[66] Örnek olarak bk. Buhârî, "Mezâlim", 10, "Rikâk", 48; Müslim, "Birr", 59.

önemlidir. Dolayısıyla burada “kul hakkının” doğru skalasında vurgu yapıldığı kadar yer kaplamadığına ve hakikate nispeten oranının özellikle hakikatten zahir etmiş olması itibariyle onun bir dalı, yaprağı, çiçeği olması hasebiyle ona karşı pozisyonunun gerçekten de zannedildiği kadar muazzam olmadığına vurgu yapılmaktadır. Mamafih “kul hakkı” ve “benlik hakları” ön plana alınırken anlam kayması yapılmakta, Allah hakkından, Müslümanlıktan cımbızlanarak bizzat tepe noktaya oturtularak sunulmaktadır. Böylece konu, Kur’ân-ı Kerim ve hadislere ait değerler kullanılarak merkezde tevhîdî imân olmadan yorumlanmakta ve parçacı yaklaşım yüzünden bazı kavramlar öne çıkarılmakta, piyasaya sürülmekte ve bu değerler üzerinden ciddi yaralama faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bunların üzerinden bir din anlayışı üretilerek ilgili değerler çocuk yetiştirmede de malzeme olarak kullanılmaktadır. Ebeveyn bu din algısıyla (tevhîdî imân değil parçacı yaklaşım) çocuğun hayata yanlış bakmasına ve ticaretten hukuka, sosyal ilişkilerden bireysel ruh dünyasına kadar kendi düşünce yapısını çarpıtılmış algı üzerinden temellendirmesine sebep olmaktadır. Böylece inanç, zihin ve dünya görüşü Allah merkezli yaklaşımdan insan merkezli yaklaşıma alçalmaktadır.

Çocuk eğitiminde tevhîdî imânın yerleşmesinden sonra ikinci aşamada ibadetler gelmektedir. İbadetler arasında ise namazın ilk sıralara alınması en önemli konulardan birisidir. Âyette geçen “Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et...”^[67] emri gereği her ebeveyn namazla emrolunmuştur ve çocuklara da namazı emretmekle sorumludur. Hz. Peygamber de namaz emrinin hangi aşamada devreye koyacağını belirterek ebeveyne yol göstermiştir. “Çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namaz kılmayı emrediniz, on yaşına geldiklerinde kılmazlarsa dövünüz...”^[68] Hz. Peygamber’in tüm hayatı boyunca hiç kimseye bir fiske dahi vurmadığı göz önünde bulundurulursa bu hadiste çocuğun dövülmesini tavsiye etmesi, hadisin sıhhatine gölge düşürmekten^[69] ziyade konunun ehemmiyetine delil teşkil edebilir. Zira Hz. Peygamber’in pek çok hadisinde, özellikle de Cibril hadisinde namazın önemine dikkat çekilmiş, imandan sonraki şart kabul edilmiştir.^[70] Ayrıca

[67] Tâhâ, 20/132; namaz vurgusu olan ve çocuklarda namazın önemine dikkat çeken âyetler için bk. İbrâhîm, 14/40; Meryem, 19/17; en-Nûr, 24/37; el-Ankebût, 29/45; Lokmân, 31/17.

[68] Ebû Dâvûd, “Salat”, 25; Tirmizî, “Mevâkîf”, 187; Ahmed b. Hanbel, III, 404.

[69] Bu hadis modern çalışmalara konu edilmiş, hem senet hem de metin açısından tetkik edilmiştir. İlgili çalışma İslâm medeniyet tarihinde bu hadis çok fazla eleştirilmediğini ve konu işlenirken delil olarak kullanıldığını belirtmektedir. Fakat kendisinin tetkikleri neticesinde hadis tekniği açısından problemlilik olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu uygulamanın Hz. Peygamber’in eğitim tekniğine uymadığını, modern eğitim anlayışıyla da bağdaşmadığını belirtmektedir. (bk. Mustafa Ertürk, “Çocuğun Dînî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlîl”, Marife, 2/2, 2002, ss. 53-79.) Hadisin hadis tekniği açısından sorgulanması alanımız dışında olduğu için bu konuda yorum yapmayı doğru bulmamaktayız. Lakin Hz. Peygamber’in eğitim metodunda dövmenin var olmaması bir gerçek olmakla birlikte bu konuda farklı tavsiyede bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Zira başka hadislerde de benzer ifadeleri kullanılmaktadır. (veda hutbesi gibi) Dolayısıyla bu durumu yukarıda da ifade edildiği gibi konunun ciddiyetine hamletmek mümkündür. Modern eğitim yöntemleri de önemli olmakla birlikte hadisin modern eğitimle tezat teşkil etmesi, hadise halel getirecek bir husus değildir.

[70] Buhârî, “İmân”, 1; Müslim, “İmân”, 1.

Hız. Peygamber de kendi hayatında namaza son derece titiz davranmıştır. Zaten hadiste dikkat çekildiği üzere çocuğun dövülmesi namaz emredildiği gibi namaz kılmayan çocuk için değil aradan üç yıl geçtiği halde ve namaz kılması için kullanılan bütün eğitim yöntemlerine rağmen hala namaz kılmamakta direnen çocuk içindir. Çünkü bir çocuk için üç yıllık bir eğitim, bu eğitimi uygulamaya dökmesi için yeterli bir zamandır.

Bu noktada hadiste kullanılan “dövme” fiilinin kullanım alanına ve günümüzde dövmenin algılanış biçimine de değinmekte fayda görmekteyiz. Hadisteki kullanımı ve geçmiş uygulamalardaki yeri itibarıyla dövme fiili, eğitimde, gerekli olduğunda kullanılan ceza sisteminin bir parçası olarak işlev görmektedir. Günümüzde de ceza sistemi hala kullanılmaktadır fakat dövme bu sistemden dışlanarak tamamen çıkartılmıştır. Hatta dövmenin eğitimde ilerlemeye değil gerilemeye sebep olduğu ve korku kültürünün bir parçası olduğu savunulmaktadır. Dahası zamanımızda oluşturulan algıya göre –çocuklar dâhil- bir bireyi dövmek, ceza sisteminin bir parçası olmamayı çoktan aşmış, kişinin/dövülenin öz benliğine, kişiliğine, karakterine ve özüne ait daha hangi değerler varsa hepsine hakaret olarak algılanmaya varmıştır. Bu algıda dövülenin hem kişilik hakları ihlal edilmektedir, hem de birey olarak kendisi yok sayılmaktadır. Dolayısıyla hadise de bu bakış açısıyla yaklaşırsa doğru algılanabilmesi, amacından saptırılmadan hakkaniyetle yorumlanabilmesi olası değildir. Esasen genel manasıyla bu günün algılarıyla geçmiş anlamaya çalışmak ve yorumlamak çoğu zaman olumsuz sonuçlar vermektedir ve bu, kimi zaman nasların hafife alınmasına sebebiyet verebilmektedir. Mamafih hadisin hakikate mutabık idrak edilebilmesi, günümüz algılarından bağımsız yaklaşımla mümkün görünmektedir.

Çocuğun namaz kılma alışkanlığını kazandırılmasına tekrar dönersek şunlar eklenebilir: Zaten küçüklüğünden itibaren ebeveynini namaz kılarken gören çocuk, çok daha küçük yaşlarda dahi ebeveynine namaz kılarken eşlik etmektedir. Dikkat çekmek, büyüklerin adımlarını izlemek veya benzeri nedenlerle taklitten öteye geçmeyen bu ilk davranışlar, esasen çok daha büyük bir ibadetin temellerinin atılması anlamını taşımaktadır. Bu açıdan ebeveyn, uygun şekilde rehberlik edebilmeli, küçük yaşta namazı taklide başlayan çocuğa yedi yaşlarında yaptığı işin ciddiyetini, önemini ve duygusal zevkini hissettirmeye çalışmalıdır. Ebeveyn namaz ve diğer ibadetleri öğretimde Hz. Peygamber’in çocuklara ibadet eğitimini^[71] örnek almalı ve onun yerinde sergilenen müsamahasını modelleyebilme gayretini gösterebilmelidir. Yine ebeveyn, namazın nasıl kılındığını ayrıntılarıyla göstermeli ve başladığı namazı sonuna kadar devam ettirebilmesini, önceleri sureleri okumadan kıldığı namazın artık sureleri yerli yerinde okuyarak kılması gerektiğini bü-

[71] Örnek olarak bk. Buhârî, “İdeyn”, 16, “Cenâiz”, 59, “Vesââyâ”, 25; Tirmizî, “Kıyame”, 61, “Birr”, 69; “İlim”, 16; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 1; İbn Mâce, “Ticâret”, 67.

yük bir özen ve hoşgörüyle aktarabilmelidir.^[72]Böylece ebeveyn namaz eğitimini vermede gerekli hassasiyeti göstermeli, kendileri de namaz konusunda çok titiz olmalı ve namaza alıştırmak için bazı eğitim yöntemlerini kullanmalıdırlar. Bu konuda yaşadığımız dönemin problemleri ve çıkmazları dikkate alınmalı, modernite ve onun dayattığı yaşam tarzlarına rağmen namazı benimsetebilecek yöntemler uygulanmalıdır.^[73]Aksi takdirde ebeveynin ihmalkârlığının cezasını çocuk ödeyecektir.

Öncesinde düzenli namaz kılmayan ve namaz alışkanlığı olmayan bir çocuğun buluş çağına gelmesiyle hemen namaza başlamasını beklemek olumlu sonuç veremeyebilir. Oysa çocuklukta namaza alışan bir birey namazsız hayatı bilmemektedir ve onsuз yaşamak gibi bir düşüncesi yoktur. Bu sebeple namaz hadisinde tavsiye edilen yaş, namazın hayatın bir parçası olabilecek düzeyde alışkanlığa dönüşmesine imkân sağlayabilecek bir yaştır ve namazsız yaşamayı bilmeyene namaz zor gelmeyecek, yük olmayacaktır. On yaş civarında çocuk namazın anlamını da kavrayabilmektedir. Elbette huşu içinde bir namaz bu yaşlar için mümkün değildir ama namazda devamlılık ileride huşuya erişebilmek için en garanti yoldur. Ayrıca bu yaşlar, çocuğun düzgün Kur'an okuyabilmesi için hançere yapısının da yerleştiği yaşlardır. Öncesinde mehâric-i hurûf ve sıfat-ı hurûfta sorun yaşayabilecek çocuk, bu yaşlarda en azından lahn-ı celiye düşmemek açısından belli bir telaffuz düzeyine gelebilmektedir.

Günümüz popüler kültürünün salık verdiği öz güven sahibi çocuklar yetiştirme sloganı, ebeveynleri de etkisi altına almaktadır. Söz konusu algı, çocukların bizzat kendisini merkeze almakta ve "istemediğın şeyi yapma", "sadece istediklerine odaklan", "hoşuna gitmeyen şeylere hayır de" gibi söylemler geliştirmektedir. Bu söylenenlere riayet edildiğinde de öz güven sahibi olması beklenen çocuk, enaniyet ve kibir sahibi olarak egosuna uygun yaşamayı tercih etmektedir. Oysa Müslüman ebeveynler, modern dayatmalardan bağımsız olarak çocukları eğitimde Allah'ın istek ve emirlerini merkeze almalı ve Allah'a secde etmek suretiyle çocuklara Allah'tan başkasına kul olmamayı dolayısıyla onurlu bir hayatı yaşamayı benimsetmelidirler. Tabiatı gereği "kul" olmaya meyilli insan, Allah'a kul olamadığında ve O'na secde etmediğinde bu boşluğu başka şekillerde doldurmaktadır ve belki de en tehlikelisi kişinin nefsinde kul olmasıdır. Bu sebeple namaz Allah'a secde etmeyi belletmenin yanında Allah'a kul olmayı ve nefsin tuzaklarından kurtulmayı öğretmektedir.

[72] Halis Aynan, "Çocuklara İbadet Eğitimi", Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 27, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 288; ayrıca bk. İsmail Sağlam, Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", s. 173.

[73] Namaza alıştırma hususunda tedriciliğın faydalı bir yol olduğu söylenebilir. Zira içinde yaşadığımız dönemde çocuklara bir şeyi hemen öğretmek ve alıştırmak çok mümkün görünmemektedir. Bu konuda şöyle bir tavsiye işe yarayabilir. Çocuklar namaza en sevdikleri vakitten başlatılabilir. Örneğın çocuğın tercihinine göre en sevdiği namaz vakti öğlen ise birkaç ay hiç aksatmadan sadece öğlen namazı kılmaya teşvik edilebilir. Sonrasında sevdiği ikinci vakit ona eklenebilir ve böylece üç yıl dolmadan beş vakit namaz tamamlanıp çocuk namazda tertip sahibi yapılabilir.

Müslüman ebeveynin ibadet eğitiminde öne alması gereken konulardan birisi de şüphesiz Kur'an eğitimidir. Çağımızda çocuklar Kur'an kültüründe^[74] yetişmemekte ve bu, en çok ihmal edilen konular arasında bulunmaktadır. Çağımız, Kur'an-ı Kerim kültürünün oluşturulması ve çocukların bebeklikten itibaren bu ortamda yetiştirilmesine uygun hale dönüşmemektedir. Ailelerden başlamak üzere toplumun genelinde Kur'an-ı Kerim kültürünün olmaması, çocukların Kur'an eğitimini olumsuz etkilemektedir. Ailelerin hayatında Kur'an'ın sürekli okunmaması ve dinlenmemesi, raflarda durması ve sadece ibadet amaçlı belli zamanlarda okunması, anlaşılmaya çalışılmaması Kur'an'ın bir hidayet ve rehber kitabı olmasını engellemektedir. Halbuki âyetlerde Müslümanların Kur'an okumasının önemine dikkat çekilmekte,^[75] hadislerde Kur'an okumak "ümmetin en faziletlisi"^[76] sıfatını almaya vesile olmaktadır.

Kendi yaşam süreçlerine günlük hayatlarına Kur'an'ı hâkim kılamayan ve her gün düzenli Kur'an okumayan, anlamaya çalışmayan bazı Müslüman ebeveynler, çocuklarının Kur'an okumada iyi bir seviyede olmasını hatta hafız olmasını istemekte fakat kendisi bu düzeye gelinceye kadar Kur'an eğitimi adına çok fazla bir şey yapmamaktadırlar. Bütün yük Kur'an kursları ve hocalarının omuzlarına yüklenmekte ve öncesinde Kur'an arka planı olmayan çocukların çok kaliteli okuyucu veya hafız olmaları beklenmektedir. Oysa söz konusu hafız adayı için Kur'an-ı Kerim'le birlikteliğin yeni başlaması, hem sürekli Kur'an-ı Kerim ile zaman geçirmek hem Kur'an-ı Kerim ezberinin zihinde bir karşılığının olmaması hem ezber hem de anlamla ilgili sorunların ortaya çıkmasına sebep vermektedir. Oysa bebeklik -hatta hamilelik- döneminden itibaren kendisine düzenli Kur'an-ı Kerim okunan ve dolayısıyla sürekli Kur'an-ı Kerim dinleyen bir hafız adayı, zamanında Kur'an-ı Kerim'i yüzüne okumayı da öğrenebilmişse hıfz sürecine girdiğinde, Kur'an-ı Kerim, onun âşinâ olduğu bir metin olabilecek ve aynı ezber yeteneğinde hafızlığa başlamış lakin aynı hazır bulunuşluğu olmayan adaya göre oldukça avantajlı bir şekilde ezber yapabilecektir. Onun için hafızlık, bilinç altındaki bir bilgiyi açığa çıkarmak gibi bir durum olacaktır.^[77]

[74] Kur'an-ı Kerim kültüründen kasıt, Kur'an-ı Kerim'in tüm hayata hem kıraat hem de pratik açıdan yerleştirilebilme çabalarıdır.

[75] Bk. el-Bakara, 2/2; el-Enfâl, 8/2; Fâtır, 35/29-30; en-Neml, 27/91-92; el-Ankebût, 29/45.

[76] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 21; Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'an" 15; İbn Mâce, "Mukaddime", 16; Kur'an okumanın faziletleri için ayrıca bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 17, 19, 20, 34; Müslim, "Müsâfirin", 232, 234; Tirmizî, "De'avât", 23, "Sevâbü'l-Kur'an", 14, 15.

[77] Yıllar öncesinde kendi çocuklarına her gün bir cüz Kur'an okumalarını ve bir cüz Kur'an dinletmelerini tavsiye ettiğimiz arkadaşımızın iki kızı, hafızlık çağına geldiklerinde kısa zamanda hafız olabılmışlardır. Kızlardan birisine ebeveynin bizzat kendisi tarafından hem Kur'an okunmuş hem de Kur'an dinletilmiştir. Bu çocuk ergenlik çağında dört ay gibi bir sürede ve kendi ifadesiyle "bildiğim bir şeyi tekrar etmek gibi hiç zorlanmadan" hifzedebildiğini aktarmıştır. Diğer kız çocuğuna ise ebeveyn kendisi Kur'an okuyamamış, sadece dinletme yapmışlardır. Bu kız çocuğu da ergenlik çağında kendi ifadesiyle "tanıdık gelen kelimeleri ezberledim" şeklinde tecrübesini aktarmış ve sekiz ayda hıfzını biraz zorlanarak tamamlamıştır.

Yukarıda zikri geçen hususlar, Müslüman bir ebeveynin çocuk eğitiminde dikkat etmesi gereken konuların sadece bir kaçıdır. Tamamını işlemek bu çalışmanın makale olabilme sınırlarını aşacağı için bu kadarıyla yetinilmiştir. Son olarak ebeveynin tevhîd inancı temelinde, amel eşliğinde çocuk yetiştirme ve modern dayatmalar arasındaki genel duruşuna dikkat çekilecek ve diğer başlığa geçilecektir. Günümüzde ebeveynler, çocukların yetiştirme sürecinde ihmali imkânsız gibi düşündükleri akademik başarı için çocukların harama düşmelerine göz yumulabilmekte ve ibadetleri aksatmalarına müsaade edebilmektedirler. Oysa geleceğinden şüphe olmayan tek gelecek sadece âhirettir. Onun dışındaki istikbal ancak vehimdir ve doğrusunu yalnız Allah bilmektedir. Nitekim âyette “kendinizi ve ailenizi ateşten koruyunuz”^[78] buyrulmaktadır. Âyeti yorumlayan müfessirler öncelikle koruyacak kişinin sıfatına yoğunlaşmışlardır ve aile babasının, ailenin reisi olarak eşi ve çocuklarını ateşten korumayla sorumlu olduğuna dikkat çekmişlerdir.^[79] Dolayısıyla âyetteki aileyi ateşten koruma ifadesiyle, aileden sorumlu babanın Allah’ın yasakladıklarından onları engellemesi, emrettiklerini onlara da emretmesi kastedilmektedir.^[80] Dolayısıyla birinci öncelik iyi bir Müslüman olabilmenin gerekleri olmalıdır. Bu bağlamda karşılaştırmak gerekirse akademik başarıda hiçbir tavize izin veremeyen ebeveynler, çocukların ibadete başlamalarında aşırı hoşgörülü olabilmektedirler. Örneğin yukarıda da belirtildiği gibi Hz. Peygamber’in tavsiyesi üzere çocuklar yedi yaşında namaza başlatılmamakta, on yaşında gerekli önlemler alınmamakta hatta buluş çağında dahi namaz öncelikler arasındaki yerini alamamaktadır. Son dönemlerde bu durum dini hassasiyeti yüksek olan ailelerde de gözlemlenmektedir. Yedi yaşında çocukların namaza başlamak için henüz çok küçük olduklarını düşünebilmektedirler. Oysa Hz. Peygamber’in tavsiyelerini ihmal eden bu aileler bazı bilim insanlarını sünneti hafife alarak fetva vermekle itham edebilmekte ve ihlâsından şüphe edebilmektedirler.

3.2. Muamelat ve Ahlâk Alanında Ebeveyn DUALİZMİ

İslâm’da tevhîdî imân ve ibadetler gerekli olmakla birlikte nassların öngördüğü Müslüman gibi yaşamak esasen bir bütünlük oluşmaktadır. İslâmî düşünce yapısı ve yaşam tarzının belli alanlara hasr edilmesi mümkün olmadığından namazda Müslüman olan birinin yemek yerken, su içerken, uyurken, her hal ve hareketinde modern veya başka algıya göre hareket etme durumu yoktur. Bir örnek üzerinden konuyu netleştirmek gerekirse her gün, günde birkaç kez gerçekleştirilen yemek yeme ele alınabilir ve bu davranış Hz. Peygamber’in uygulaması çerçevesinde şöyle özetlenebilir: Yemek yeme aşamasına gelmeden önce öncelikle helal rızık elde edil-

[78] et-Tahrîm, 66/6.

[79] Bk. Râzî, Mefâtihi’l-Gayb, C. XXX, s. 41; Ebu’l-Fidâ İmâmüddîn İsmail İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, C. VI, Dâru Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 2015, s. 235.

[80] Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, C. VII, s. 426.

meli,^[81] yemekten önce ve sonra eller yıkanmalı,^[82] yemeğe besmele ile başlanmalı,^[83] sağ elle yenmeli,^[84] kendi önünden ve tabağın kıyısından yenmeli,^[85] elleri bir yere dayamadan yenmeli,^[86] yüzükoyun yatarken yenilmemeli,^[87] ekmek küçük parçalara bölünerek tüketilmeli,^[88] yemek kapına üflenmemeli,^[89] çok sıcak yenmemeli,^[90] kırıntılar israf edilmemeli,^[91] sonunda da dua edilmeli.^[92] Burada sıralanan davranışlar sadece yemek yemeye özel ayrıntıların sadece bir kısmıdır. Bunların dışında nelerin yenebileceği,^[93] mide kapasitesinin nasıl kullanılabileceği^[94] gibi yemek yeme ile ilgili birçok husus da hadislerde yer almaktadır. Bu çok önemli ama kısmen farkında olabildiğimiz girişten sonra ebeveynlik sürecinde biraz daha detay olan konulara ve esasında masum göründükleri için çok fazla önemsemeyen hususlara geçmek istemekteyiz.

Çocuk yetiştirmede ebeveynin inanç ve düşünce yapısı çocuğa yansımakla birlikte bu konuda en ufak detaylar dahi atlanılmamalıdır. Yukarıda çok temel ve en önemli husus olan tevhîdî imân, ibadet ve genel sünnetlerden söz edildikten sonra burada çok daha sıradan gibi görünen ama insanın hayatı anlamlandırmasından yaşama bakacağı gözü şekillendirmesine kadar düşünce yapısını oluşturan bazı örneklerle değinmek yerinde olacaktır. Örneğin bebek/çocuğun uyumasındaki ninni içerikleri İslâmî duyarlılıkla tasarlanmalı. Geleneksel ninniler bu açıdan ele alınmalı ve içerisine Müslüman kimliğinin güzel özellikleri serpiştirilmelidir. Belki bu meyanda esmâ-i hüsnânın bir kısmı veya çoğunluğu, kelime-i tevhîd, selavat, Müslüman karakterlerin özellikleri gibi İslâmî değerler, klasik seslendirilişinin yerine çocuklara ninni oluşturacak formatta melodileştirilebilir.

Bebeklik ve çocukluk çağında, imân ve ibadet alanında net olan ama genel olarak İslâmî duyarlılığın flulaştığı diğer alan çocukların günlük ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Oysa modern dünya, modern tüketim ve modern eğitim sistemleri kendi alanına ait konuları sunarken onları hayatın merkezine oturtabilmektedir. Örneğin pediatristler, küçük bir bebeğin biyolojik gelişimine katkısı olabilecek yi-

[81] Bk. el-Mâide, 5/87-88.

[82] Tirmizî, "Et'ime", 3; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 12.

[83] Ebû Dâvûd, "Et'ime", 16.

[84] Buhârî, "Et'ime", 2; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 20.

[85] İbn Mâce, "Et'ime", 12.

[86] Ebû Dâvûd, "Et'ime", 17.

[87] Ebû Dâvûd, "Et'ime", 19.

[88] Buhârî, "Et'ime", 20; Müslim, "Eşribe", 187.

[89] Müslim, "Eşribe", 121.

[90] Dârimî, "Eşribe", 17.

[91] İbn Mâce, "Et'ime", 13.

[92] Ebû Dâvûd, "Et'ime", 53.

[93] Bk. Tirmizî, "Et'ime", 26, 29, 34, 43; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 27, 39.

[94] Tirmizî, "Zühd", 47; İbn Mâce, "Et'ime", 50.

yecekleri sunarken onlarsız bebeğin gelişimi imkânsızmış gibi bir dil kullanmaktadırlar: Bebek/çocuklara muhakkak yoğurt yedirin, çünkü yoğurt kalsiyum, B6 ve B12 vitaminleri, riboflavin, potasyum, magnezyum içerir ve probiyotik kaynağıdır. Bebek/çocuklara muhakkak günde bir yumurta yedirin, çünkü A, B5, B12, B2, B6, D, E, K vitaminlerinin yanı sıra kalsiyum, çinko, fosfat, selenyum ve folat gibi minerallerin kaynağıdır. Bebek/çocuklara her gün ceviz yedirin, çünkü omega üç kaynağıdır ve beyin gelişimi için son derece önemlidir. Esasen Müslüman ebeveynler de çocuklarının manevî gelişiminde bu üslubu kullanabilmeli ve kendi inancına ait değerleri bu ciddiyetle sunabilmelidir. Söz gelimi bebek/çocuklara her gün bir cüz Kur'an okumalıyım ve Kur'an'ı anlatmalıyım, çünkü o hayatın temel kaynağıdır. Çocuklarımıza her gün bizim değerlerimize uygun olmayan prens/prenses masalları yerine Hz. Peygamber'in çocuklara ilgi ve sevgisinden bir kesit anlatmalıyım ve birkaç hadisle günlerini bereketlendirmeliyim, çünkü Hz. Peygamber'in sünneti hayatın ikinci temel kaynağıdır. Çocukların her zihni süreç ve fiili eylemlerini besmeleye raptetmeliyim, çünkü besmele Allah'ın damgasıdır ve Allah'ın damgasına şeytan asla yaklaşamaz, bu da iki cihan saadetinin kaynağıdır.

Çocukların ninnileri gibi kendilerine özel isimleri ve sıfatları da çok önemlidir. Malum olduğu üzere Hz. Peygamber çocuklara güzel isimlerin verilmesini tavsiye etmektedir.^[95] Bu konuda belli duyarlılığa sahip bazı Müslüman ebeveynler bu isimlerin kullanımında aynı duyarlılığı popülist yaklaşımlar nedeniyle gösteremeyebilmektedir. Güzel bir şekilde isimlendirilen çocuklara günlük hayatta seslenirken isimleri dışında pek çok sıfat kullanılmaktadır. Mesela kız çocuklarına prenses, erkek çocuklarına prens sıfatı verilmektedir. Oysa masallarda aktarılan prenses ve prenslerden ne kuleye kapatıldıktan sonra namahrem bir erkeğe saçını uzatarak kurtarılmayı uman prenses (Rapunzel), ne de onu kurtarmaya çalışan prens; ne büyü sonucu uyuya kalıp yine bir namahrem tarafından öpülerek uyanması beklenen (Aurora/Günışığı) prenses ve onu öperek uyandıran prens, ne de yedi namahrem erkekle aynı ortamda yaşayan (Pamuk prenses ve yedi cüceler) prenses bizim dinimize ve değerlerimize uygun düşünce sisteminin ürünü değildir. Hangi ebeveyn kızının veya oğlunun bu davranışları sergilemesini ister? İstemese bu sıfatları neden kullanır? Tamamen masum bir niyetle yapılan sıfatlandırmaların arkasında bulunan gerçekler, çocukların bilinç altına elbette yönlendirmekte ve onlarda değer kaymasına sebebiyet vermektedir. Bu sebeple çocukların kendi isimleri bütün sıfatların üstündedir. Oysa prenses denilen kız çocuğunun ismi Fatıma, Hatice, Hafsa gibi İslâm büyükleri olan hanımefendilerin isimleri ise ismiyle müsemma olup o ismin sahibine benzemesi en büyük nimettir. Dolayısıyla Hz. Hafsa gibi son nefesine kadar hem zihnen hem madden Kur'an-ı Kerim'in muhafızı olması umulan yavrunun prenses yakıştırmasına feda edilmemesi gerekmektedir. Aynı şekilde prens diye sıfatlandırılan erkek çocuğunun ismi Ömer, Osman, Hasan ise o isimle çağrılmaları, bilinç altına ismin sahibinin niteliklerini gönderdiğinden fevkalade önemlidir.

[95] Ebû Dâvûd, "Edeb" 61; Dârimî, "İsti'zan" 59.

Bir başka kültüre ait bu sıfatlar şüphesiz kendi dinine ve kültürlerine ait değerleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü her kavram kendi üretildiği coğrafyanın din ve kültürünün değerleri çerçevesinde üretilmiş, harmanlanmıştır ve başka bir coğrafya o kavramı kendi din, değer ve anlam dünyasından soyutlayarak alıp kullanamaz. Buradan hareketle son zamanlarda duyarlı Müslümanlar, prenses sıfatı yabancı din/kültürlere ait olduğu için kız çocuklarına sultan sıfatını kullanmayı tercih etmektedirler. Esasen illa saray erkânından bir sıfat olacaksa elbette sultan evladır, fakat bu sıfat da çocuğun kendi isminin güzelliğini karşılamamaktadır. Ayrıca sultan sıfatıyla söylenmek istenen şey de mühimdir: bu sıfatla çocuk bu dünya nimetlerinin en çok olduğu ve en lüks yaşanabilen yere yakıştırılmaktadır veya ondan böyle bir statü umulduğu ima edilmektedir. Böylece onun bilinç altına lüks içinde ve seküler bir hayatın meşruluğu ve aslında ideal olanın o olduğu gönderiliyor olabilir, dünyada bu denli konfora erişip rahat edebilmesi için tüm çabasını bu yönde sarf etmesi hissettirilebilir ve bütün emeklerini dünyanın en iyi nimetlerine ulaşmak için harcaması gerektiği imajı verilebilir. Oysa Müslüman ebeveyn dünyaya yaklaşımında âhireti merkeze almak zorundadır ve çocuğun kendi isminin sahibi –eğer doğru isimse- bu mesajı verebilmektedir çünkü o isimlerin en güzel sıfatları “salih kul” olmalarıdır. Bu ise hem dünya hem âhiret için en büyük kazancı içinde barındırmaktadır ve günümüz İslâm kültürü bu sığfata hasrettir.

Kız çocukları için kullanılan ve sarf edildiğinde oldukça masum bir iltifat gibi görünen başka bir ifade de “fıstık”tır. Çocuğun sempatik ve sevimli olduğunu dile getirmek amacıyla kullanılan fıstık kelimesi, köken itibariyle hiç masum değildir. Zira kelime, iffet ve tesettür sorunu yaşayanların bu hallerini meşrulaştırmak için bizim değerlerimizin tam karşısında duranlar tarafından onları iffetsizliğe ve tesettürsüzlüğe teşvik ve cesaretlendirmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda “fıstık gibi olmuşsun” yakıştırmasının amelî ve ahlâkî açıdan son derece sorunlu olduğu unutulmamalıdır. Çünkü bu sıfatlarla yetişen bir kız çocuğu ergenlikte tesettüre mesafeli yaklaşacak ve daha önce fizyolojik görüntüsü iltifatı(!) hak ederken şimdi neden gizlenmesi gerektiğini anlamlandıramayacaktır. Ayrıca kelimenin kendisi bir çerez ismi olması sebebiyle çocuklara başkaları tarafından çerez muamelesi yapılmasına kapı aralamaktadır. İlaveten ifadenin dış kaynaklı olması, kendi hayatını başkalarının beğenilerine göre yönlendirilmesine müsaade etmektedir. Oysa Müslümanlar, hayatları boyunca yaşamlarının merkezine Allah’ın rızasını alan ve başkalarının beğenilerine göre yaşamlarını şekillendirmeyen nesillere ihtiyaç duymaktadırlar. Kullanılan tüm yanlış sıfatları burada saymak mümkün olmadığından yukarıda zikredilen sıfatlardan hareketle ebeveynler her kullanım ve sıfatı kendi değerleri açısından süzmek zorundadırlar.

Sonuç olarak çocuğun zihinsel, maddi, itikâdî, amelî ve ahlâkî açıdan gelişimi ve bu özelliklerin bir arada bulunabilmesi için Müslüman ebeveynler, çocukların gelişiminde hepsini birlikte beslemelidirler. Modern dünyada çocuk yetiştirirken yapılan vurgular, çoğu zaman maddi ve somut gelişimler üzerinedir. Neredeyse

daha bebeklik çağından itibaren ebeveynler soru yağmuruna tutulmakta ve çocuğunuz renkleri öğrendi mi? Sayı sayabiliyor mu? Kaça kadar sayabiliyor? Havyan ve meyve isimlerini biliyor mu? sorularına muhatap olmaktadırlar. Gerçekte bu soruların amacı ne olabilir ve küçücük bedenlerden çok fazla beklenti değil midir? Bu sorular çocuğun zekâsını mı, fitratı doğrultusunda eğitilip eğitilmediğini mi yoksa ahlâkını mı ölçmektedir? Muhtemelen zekâ odaklı olan bu soruların ne kadar önemli olduğu sorgulanmalıdır. Zira normal zekâda olan bir çocuk ilkökul seviyesine geldiğinde bunların hepsini öğrenebilmektedir. Fakat aynı çocuk bırakın ilkökul seviyesini yetişkinliğinde dahi usulüne uygun bir istiaze besmele çekemekte, secdeye varamamakta ve ahlâk kurallarını hayatın fantezisi zannedebilmektedir. Bu durumda Müslüman ebeveyn, modern dönemin baskıları çerçevesinde çocuğu sadece akademik ve bilgi odaklı değil kendi değerleriyle yetiştirmeyi öncelemelidir. Çünkü İslâmî değer içeren bilgilerin aktarımında çocuk için “daha çok küçük” ifadesini kullanan modern anlayış, kendi yaşam algısını benimsetebilmek için bebeklik çağına kadar inebilmektedir.

SONUÇ

Tarihten bu yana aile toplumların temeli olmuştur ve aile toplumların ve devletlerin geleceğini sağlamaktadır. Aileyi önemli kılan önemli unsurlardan birisi şüphesiz gelecek nesillerin hem biyolojik devamını sağlaması hem de inanç ve kültürel manada aktarımı gerçekleştirmesidir. Bu sebeple İslâm aileyi sadece bir kurum olarak değil bireysel ve toplumsal yönleriyle de ele almaktadır. İslâmî duyarlılıklar çerçevesinde oluşturulan bir aile ve yetiştirilen çocuklar, öncelikle kendi dünya ve âhîret dengelerini sağlamakta, ardından gelecek nesillere de aynı mirası bırakmaktadırlar.

Batıdaki Aydınlanma dönemi sonrasında tüm dünyayı etkileyen modern akımlar maalesef İslâm dünyasını da etkisi altına almıştır ve Müslüman ebeveynler hem aile kurmada hem de çok yetiştirmede modernizmin etkisinden kurtulamamışlardır. En başta itikâdî açıdan dejenere olan değerler, ibadetler alanında da çok daha fazla yara almıştır. Bunun sonucu olarak ebeveynler kendileri tevhidî imân konusunda ve ibadetlerde sadık olsa da çocuklarına bu durumu aktaramamaktadırlar. Müslüman ebeveynler bu konuda olumlu adım atmak istemekte fakat yöntem konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu anlamda ebeveynler, Hz. Peygamber’in yerinde kullandığı merhamet davranışını uygulamalı ve inanç, ibadet gibi temel konuları sadece dünyevî kaygılarla merhamet duygusunun malzemesi etmemelidirler. Her çocuk ebeveyni için kıymetlidir ve ebeveynlerin çocuklarına aşırı düşkünlüğü, onlara karşı merhametin yanlış yerde kullanılmasına sebebiyet verebilmektedir. Ebeveynler çocuklara gelecek hazırlama telaşı ve istikballeri kaygısıyla sadece dünyadaki geleceklere odaklanmakta ve akademik manada çocukların başarılarını her şeyden üstün tutmaktadırlar. Böylece hedeflenen Müslüman kişilik ve karakter oluşmamaktadır. Ayrıca modern algı dayatmasıyla çocukları aka-

demik anlamda mükemmel yetiştirmeye çalışan ebeveynler, yıllar sonra çocukları kendilerini küçümsediğinde şikâyet etmektedirler. Hâlbuki çocuk yetiştirilme usulüne göre uygun davranışı sergilemektedir ve sadece akademik başarıyı ve statüyü önemseyen ebeveynini kendi başarısından sonra kendisinden düşük konumdaysalar beğenmemektedir. Böylece ebeveyn bir nevi ektiğini biçmektedir.

Bununla birlikte itikâdî ve amelî noktalarda kısmen net olan Müslüman ebeveynler, temel hatalardan birisini günlük hayatı yönlendirmede yapmaktadırlar. Ebeveynler, mübah alanlarda nasıl hareket edeceğini tam olarak bilememekte hatta modern değerleri hayatına katmakta çok fazla mahsur görmemektedirler. Oysa mübah alanların çocukluktan itibaren bir insanın yaşam tarzına etkisi oldukça fazladır ve itikâdî açıdan Müslüman olan bir bireyin günlük yaşamda başka bir algıya göre hareket etmesi mümkün değildir. Bu sebeple Müslüman ebeveynler günlük hayatın her detayını İslâmî duyarlılıkla yaşamak zorundadırlar.

Özetle söylemek gerekirse çocuğuna Müslüman ismi veren bir ebeveyn, bu ismi kullanma konusunda da aynı titizliği göstermek durumundadır ve ismin yerine kendi değerleriyle çelişen sıfatların kullanılmasına izin vermemelidir. Normal koşullarda evinde misafir etmek istemediği karakterleri televizyon ve internet aracılığıyla evinin baş köşesinde misafir etmemelidir. Kendi çocuğuna tesettürü tavsiye ederken tesettür konusunda duyarlı olmayan bireyleri her gün dizilerde izlememelidir. Veya tesettürü tam sağlayamamış futbol maçlarına mesafeli yaklaşmalıdır. Kendi değer yargılarına zıt film/çizgi filmlere çocukların gelişimini emanet etmemelidir. Zira zihinsel ve bilişsel gelişimi görsel medya eşliğinde olan bir çocuk, mekanik aygıtların ve içerisindeki düşünce dünyasının telkinlerine açıktır. Böyle olması durumunda devreye transfer ebeveyn sıfatıyla görsel medya girmektedir ve bu etkilenmeyle çocuk, ailesinin inanç ve ibadet değerleriyle yaşamak ve sosyalleşmek yerine kendisine model seçtiği çizgi film kahramanlarını örnek almaktadır.

KAYNAKÇA

- ACARLIOĞLU, Ahmet, "İslâm Tarihi Perspektifinden Çocuk Terbiyesinin Esasları ve Modern Eğitim Metotlarıyla Mukayesesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (2019), ss. 199-229.
- AĞÇA, Hüseyin, *Ailede Eğitim*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2005.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Beyrût: 'Alemlü'l-Kutub 1998.
- ARKONAÇ, Sibel Aysen, *Zihin Süreçleri Bilimi*, İstanbul: Alfa Basım Yayın 2003.
- AYHAN, Halis, "Çocuklara İbadet Eğitimi", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi* 27 İstanbul: Ensar Neşriyat 1998.
- , *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul: Damla Yayınları 1986.
- BACANLI, Hasan, *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2004.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi, Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*, Ankara: Gül Yayınevi 1995.
- BİLİCİ, Ali Baz, "Din Eğitiminin İlk Temelleri: Erken Çocuklukta Din", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2015), ss. 65-87.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Beyrût: Dâru'l-Erkâm t.y.
- CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul: Milsan Basım 2000.
- ÇİN, Ahmet, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi", *Batman Akademi Dergisi* 4/2 (2020), ss. 46-60.

- DAM, Hasan, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", ed. Mustafa Köylü. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2010.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1407.
- DEMİR, Ümrân, Ertem, Gül Karacan, "Aile ve Çocuk Etkileşimi", *I. Uluslararası Aile Hizmetleri Sempozyumu*. Ankara: 09-11 Mayıs, 2001, ss. 463-482.
- DOĞAN, Hüseyin, "Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlâkî İlkeler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2020), ss. 298-311.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eşas b. İshâk, *es-Sünen*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1971.
- ERTÛRK, Mustafa, "Çocuğun Dinî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadîs ve Tahlîli", *Marife* 2/2 (2002), ss. 53-79.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbul-Luga*, Mısır: Dâru'l-Mısrıyye 1964.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rîfe 1983.
- , *Mizân*, Dimeşk: Dâru'l-Hikme 1986.
- HALİL B. AHMED, Ebû Abdurrahmân, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrût: Müesseseyi'l-Alemî li'l-Matbûat 1988.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrût: Mevsûatu't-Târîh t.y.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, y.y.: Matbaatu Mustafâ el-bâbî el- Halebî 1979.
- İBN KEŞİR, Ebu'l-Fidâ İmâmu'ddîn İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye 2015.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Mısır: İsâ el-bâbî el-Halebî 1972.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlu'ddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî t.y.
- İBN MİSKEVEYH, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tezhîbu'l-Ahlâk*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1985.
- KARA, Fethiye Ceren, *3-6 Yaş Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri İle Annelerinin Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2019.
- KARA, Mustafa, "Kur'an'a göre Çocuk Eğitiminin Temelleri", *Geçmişten Günümüze Çocuk ve Şehir II*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları 2016.
- , *Kur'an ve Güzel Ahlâk*, Samsun: Üniversite Yayınları 2016.
- KESKİN, Hasan, "Çocuklarla İlgili Anne-Babaya Yapılan Kur'anî Uyarılar", *Kur'an'da Aile Sempozyumu*. (Soma: 10-11 Aralık, 2010), ss. 188-209.
- KILAVUZ, M. Akif, "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), ss. 41-58.
- KINALIZÂDE ALÎ EFENDİ (Çelebi), *Ahlâk-ı Alâî*, Mısır: Matbaatu Bula, t.y.
- KOÇ, Bozkurt, "Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba", *Dinî Araştırmalar* 11 (2008), ss. 49-60.
- KÖYLÜ, Mustafa, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2004), ss. 137-154.
- MAVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüktetu'l-Uyûn*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye t.y.
- MÛSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1992.
- OFLAZ, Abdulhalim, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebvî Metod", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2017), ss. 287-306.
- ORUÇ, Cemil, "Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi", *Turkish Studies* 8/8 (2013), ss. 971-987.
- ÖZEN, Muhyettin, "İlkokul Dönemi Çocuklarının İnanç Tutumlarının Oluşmasında Anne ve Babalarının Rolü", *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2018), ss. 117-140.
- RÂĞİB EL-ISFEHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü Elfâzi'l- Kur'ân*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem 2011.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn b. Huseyn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2013.
- RİMM, Sylvia, *Growing Up Too Fast: The Secret World of America's Middle Schoolers*, U.S.A: Rodale 2005.
- SAĞLAM, İsmail, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), ss. 167-190.
- SEYYİD KUTUB, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, Kâhire: Dâru's-Şurûk 1985.
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Beyrût: Dâru'l-Fikr 1983.
- ŞİMŞEK, Eyüp, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), ss. 207-220.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Fikr 1999.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'u's-Sahîh*, b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye t.y.

- TÜRK, Esra, "Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim Ve Din Eğitimi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), ss. 143-158.
- YAVUZ, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 1987.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Şura Yayınları ts.
- YILMAZ, Yasin, "İslâm'da Çocuk Eğitimi", *II. Uluslararası Mevlîd-i Nebi Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile*. Şanlıurfa: 18 Kasım, 2019, ss. 349-370.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yayınları 1994.
- ZEMAŞŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğivâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Beyrût: Dârul-Kutubi'l-İlmiyye 2003.